

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כז, תשל"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לרקעה של תופעה אחת בתחביר העברית החדשה

א

אין זה רגיל, שתופעה בתחביר העברית החדשה תצטיין בקוים אלו:

א. עיקר תפוצתה היום בכתיבה העיתונאית והעיונית. שם היא רווחת למדיי, וכמעט אינה נמצאת בלשון המדוברת או בלשון הספרות היפה.

ב. ככל הידוע לי, אין היא פרי השפעה ישירה של הלשונות האירופיות.

ג. מקורה, ככל הנראה, בדוגמאות נדירות שבמקרא.

ד. ככל הידוע לי, אינה משמשת בלשון חכמים.

ה. בתקופת ההשכלה היא משמשת בכתיבתם של סופרים, שסגנונם חדשני, כגון יל"ג, ליליינבלום, מנדלי ואחרים, הן בחיבוריהם הפובליציסטיים והן בחיבוריהם שבגדר הספרות היפה.

כונתי לצירוף שמני, שגרעינו שם-פעולה, והמשלים בו מתקשר עם גרעינו באמצעות מלת את, כגון: "מתוך הקרתי את הסטודנטים הערביים וראיתי את פעולותיהם" ("הארץ" 13.4.75, במכתב למערכת); "השקפה דטרמיניסטית לגבי הנהגת האל את העולם" ("ידיעות אחרונות" 7.5.76, במאמר של פרופ' י' דן); "דבר זה נבע ישירות מהחיזוי המדויק של מדענים

סיניים את רעידת האדמה" ("הארץ" 3.8.76, בכתבה מתורגמת מאנגלית) וכיו"ב הרבה מאוד.

מתוך עיתון אחד בלבד ("הארץ") רשמתי לעצמי בשנים 1975-1976 כתריסר דוגמאות של צירופי את כאלה. התופעה הנדונה בהחלט אינה מיוחדת לעיתון זה דוקא. כמו כן אין היא נחלת העיתונות בלבד. בידי עדויות רבות, הלקוחות מתוך ספרי עיון מקוריים ומתורגמים, כגון: "אם מרבים להעניש אותו או גורמים לו לחוש שהוא רע בגלל חקירתו את סביבתו" (פ' דודסון, "המקצוע: הורים", עברית שרה ריפין, הוצאת שקמונה 1971, עמ' 65); "אחר-כך שאלתי, מדוע כה חשוב לה שהילד יותר על דרך אכילתו המוזהה את העוגה" (שם, עמ' 98); "מודה אני . . . לפרופ' ר' מרדכי מרגליות נ"י על התעניינותו בעבודתי ועידודו את רוחי שלא להשאיר אותה בכתב-יד" (ד' היימן, "מקורות ילקוט שמעוני לנ"ך", מוסד הרב קוק, תשכ"ה, פתח דבר).

בידי עדות אחת בלבד מלשון מדוברת "גבוהה"¹: "ברצוני להציע, שתיפחר הנעדה בהקדם, ותפעל מיד בין השאר בהכנת שאלון, ותפיץ אותו בציפור המקורב ביותר לנושא והחשוב לנו במידת קבלתו את כללי הכתיב" (מתוך דברי פרופ' מ"צ קדרי בשיבה קי"ב של מליאת האקדמיה ללשון העברית, "זיכרונות האקדמיה ללשון העברית" יט-כ, תשל"ב-תשל"ג, עמ' 124). בידי עדויות ספורות מחיבורים, שהם פגבול

1. הגב' נורית רייך העירתני: "שמעתי הרבה מפי רה"מ, השרים ושאר דוברים בפומבי".

הפובליציסטיקה והספרות היפה, פגזן "אני מסתלק משירותי את מארס"² (ז'אן ז'אק רוסו, "וידויים", תרגום מצרפתית אליהו מייטוס, הוצאת "המתמיד" תשט"ו, חלק ראשון, עמ' 198)³; "מדרשי חז"ל על אודות צדקתו של אברהם ושבירתו את האלילים אינם שטות בלבד" (פינחס שדה, "נסיעה", הוצאת שוקן, תשל"א, עמ' 161). לולא ידענו, שמקורה של העדות האחרונה יומן מסעו של סופר, היינו סבורים, על פי סגנונה ועל פי תוכנה, שלפנינו מובאה מתוך מאמר. המובאות מדברי אליהו מייטוס ופינחס שדה הן יוצאים מן הכלל, המאשרים את הכלל, שהתופעה הנדונה אינה רווחת בדברי ספרות, שהם בגדר הספרות היפה ממש.

דרך התקשרות זו של המשלים וגרעינו בצירוף ש מ נ י — והרי שם-הפעולה גם הוא שם, ולא פועל — מקורה ב'גלגולו' הקודם של שם-הפעולה כפועל יוצא, שמשלימו מתקשר עמו באמצעות 'את', פגזן: הפרחי את-/הפרחתי את-; ראיתי את-/ראיייתי את-; האל הנהיג את העולם/הנהגת האל את העולם; מדענים סיניים חזו במדויק את רעידת האדמה/החיווי המדויק של מדענים סיניים את רעידת האדמה וכיו"ב.

יוצא אפוא, שהפיכת הפועל לשם-פעולה אינה פוגעת באפשרות לצרף את המשלים על ידי המלית ה'פועלית'

2. מארס הוא אל המלחמה של הרומאים, וכונת רוסו: הסתלק מן השירות הצבאי.

3. עדויות נוספות מתרגום זה: "בשעת הגשמי את התכנית הזו" (שם, עמ' 283); "הערצתי אותו נטלה כמעט את העוז לדרך עליו ברגלי" (שם, עמ' 305).

המובהקת את. התופעה הנדונה אינה מוגבלת למלת את בלבד, והיא נוגעת לכל מלת יחס מוצרכת ושאינה מוצרכת, כגון: נגרר/חיפש (היגררותו/החיפוש) אחרי-; בגד/עסק/פגע/זלזל/חיטט/השתתף (בגידתו/עיסוקו/הפגיעה/הזלזול/החיטוט/השתתפותו) ב-; ברח/הטיף (בריחתו/ההטפה) ל-; ברח/נמנע/התרחק (בריחתו/ההימנעות/התרחקותו) מן-; הרצה/השפיע (ההרצאה/השפעתו) על-; דרש/הציע (דרישתו/הצעתו) לאשר/שיאשרו את ההסכם וכיו"ב. אלא בעוד ששימוש זה (הפגיעה ב-; ההטפה ל-; התרחקותו מן-; השפעתו על- וכיו"ב) תפוצתו רחבה ביותר, הן בלשון הפתובה לכל סוגיה והן בלשון המדוברת, ומשום כך אין בו כדי לעורר תחושת זרות, הרי השימוש בצירופי את (הפרתו את-) עשוי לעורר תחושה כזאת, לפחות אצל חלק מדוברי הלשון. אחת העדויות, שהובאה לעיל, עשויה להמחיש הבדל זה: "התעניינותו בעבודתי ועידודו את רוחי".

ב

שימושים של שמות-הפעולה בלשון ימינו, ובכללם צירופי את, נדון במחקריהם של רות ברמן⁴ ומרדכי בן-אשר.⁵ מ'

4. "השמות הפועליים בעברית החדשה", חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, מאי 1973 (בשכפול).

5. "על שם-הפעולה והמקור", בתוך "עיונים בתחביר העברית החדשה", הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשל"ג, עמ' 34-53.

בן־אשר אף עמד על הזיקה שבין שימוש שמות־הפעולה בלשון ימינו לשימושם במקרא⁶. אין לי ספק, שהשימוש בצירופי את בימינו הוא המשכו של שימוש דומה בתקופת ההשכלה במאה התשע־עשרה, ושסופרי ההשכלה הושפעו בו מן הדוגמאות המועטות שבמקרא.

ראוי אפוא להביא בקיצור את הדוגמאות הידועות מן המקרא, ואחר כך הדוגמאות, שנלקטו מחיבוריהם של סופרי ההשכלה.

מן המקרא:

אֶהְיֶה — "ויעבד יעקב ברחל שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה" (ברא' כט, כ); "פי מאהבת ה' אתכם ומשמרו את השבועה אשר נשבע לאבותיכם" (דב' ז, ח); ויכרת יהונתן ודוד ברית באהבתו אותו פנפשו" (שמ"א יח, ג); "ויוסף יהונתן להשביע את דוד באהבתו אותו פי אהבת נפשו אהבו" (שם כ, יז).

יִרְאֶה — "ולא יכל עוד להשיב את אבנר דבר מיראתו אותו" (שמ"ב ג, יא); "ותהי יראתם אותי מצות אנשים מלומדה" (ישע' כט, יג).

שָׁנָא — "בשנאת ה' אותנו הוציאנו מארץ מצרים" (דב' א, כז).

6. "שימושי המקור ושם־הפעולה בלשון המקרא לעומת לשון ימינו", בתוך "כלשון עמו" — אסופת מאמרים בבלשנות שימושית מוקדשת לחיים רפין במלאת לו שישים שנה, הוצאת המועצה להנחלת הלשון, תשל"ו, עמ' 35-23.

מָסַע — "עשה לך שתי חצוצרות כסף מקשה תעשה אותם והיו לך למקרא העדה ולמָסַע את המחנות" (במד' י, ב).
מִהֶפָּקָה — "נמהפכת אלהים את סדם" (ישע' יג, יט; ירמ' נ, מ; עמוס ד, יא).

מלבד העדויות הללו ראוי להזכיר כאן את השימוש הרווח במקרא בצירופים לאהבה את- (13 פעמים) וליראה את- (14 פעמים), כגון: "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבד את ה' אלהיך וגו' לשמר את מצות ה' ואת חקתיו" (דב' י, יב יג)⁷. העדויות הללו מלמדות, שבלשון המקרא המקור ושם-הפעולה אינם שתי קטיגוריות תחביריות נפרדות⁸. בלשון

7. ובדומה לאלה לְדַבְּקָה ב- (דב' יא, כב; ל, כ; יהושע כב, ה), לְחַמְלָה על- (יחז' טז, ה), לְדַאֲבָה (ירמ' לא, יא), לְנִבְּקָה (צפניה ג, יא), הנחשבות צורות מוארכות של המקור.

8. מ' בן-אשר (ראה הערה 5) מביא את דעות החוקרים בעניין זה (שם, עמ' 23-26). לעדות המובאת בזה (דב' ז, ח) ולעדות (במד' ד, כד), שבן-אשר מביא בשם קניג (שם, עמ' 26), ראוי להוסיף עדות זו: "וספרו עליו פמסֶד על היחיד והמר עליו פְּהֶמֶר על הבכור" (זכ' יב, י). לשם-הפעולה מְסַד מקבילה צורת המקור הֶמֶר. מן המשנה רשמתי עדות זו: "אחד השור ואחד כל הבהמה לנפילת הבור ולהפרשת הר סיני לתשלומי כפל ולהשיב אבדה לפריקה לחסימה לכלאים ולשֶׁפֶת" (ב"ק ה, ז). 'ולהשיב אבדה' — כך נוסח פ"י קאופמן, ובדומה לו להשב פ"י פרמה ומהד' לו, ואילו נוסח הדפוסים ולהשבת אבדה. עדות נוספת מספרות שלהי יה"ב: "יקדש שאר היום בפשפוש מעשיו ולשוב מהם" (חמדת ימים ב, קז; על פי "המילון החדש" של א' אבן-שושן, ערך פֶּשְׁפוּשׁ. ספר "חמדת ימים נדפס לראשונה באיזמיר בשנים תצ"א-תצ"ב [[1731-1732]].

ימינו היינו מצפים לשימוש מעין 'מאהבת ה' אתכם ומשמירתו את השבועה', או 'לירוא את... ללכת בכל דרכיו ולא להוב אותו... ולעבוד את... לשמור את... וכו'. הצירוף "למקרא העדה ולמסע את המחנות" מלמד, ששמות פגון 'מקרא' ו'מסע', שתוכנם פועלי, משמשים במקרא הן פגרעינו של צירוף סמיכות, שהוא צירוף שמני מובהק, והן פגרעינו של צירוף את, שהוא צירוף מעין-פועלי.

ג

נפנה עתה אל העדויות מספרות ההשכלה. הראשונות שבהן לקוחות מתוך "ספר הברית" של ר' פינחס אליהו הורוויץ (ברין, תקנ"ז/1797). ספר זה הוא חיבור אנציקלופדי ראשון בסוגו בספרות ההשכלה, וחלקו הראשון "כתב יושר", שפל עדויותינו מובאות ממנו, עוסק במדעי הטבע. מחבר "ספר הברית" ידוע בסגנונו החדשני ובמשחק הוירטואוזי, שהוא משחק בלשונות המקרא.

הלבנה היא יותר קרובה לארץ מכל פוכבי הלכת... ותקופתה את הארץ כ"ט יום, י"ב שעות, מ"ד דקים (מאמר ד, פרק א); אודיעך תחלה מהלך השמש על סביבותיו, ותקופתו את הארץ (מאמר ד, פרק ו); כלומר שהארץ תסוב על צירה פעם אחת בכל כ"ד שעות... כלומר שבהקפתה את השמש שהיא מרפזה... (מאמר ד, פרק ט); האש טבעו לפשט ולהרחיב חלקי כל הגשמיים... אמנם התפשטותו את

האוויר . . . (מאמר ו, פרק ו)⁹; תועלת האוויר רב מאד, הוא המכחיה לכל החיים, כי הוא הגורם תנועת הדם בנשימתם את האוויר, כי האדם בעת נשימתו את האוויר אל תוכו יתרחב לבו, ובעת צאתו לחוץ יתקמץ לבו (מאמר ז, פרק כ"ד).

העדות שלהלן לקוחה מתוך "חשבון הנפש" (1808)¹⁰ של מנדל לפין, האיש שסלל את הדרך לסגנון הלא־מקראי בתקופת ההשכלה, ואשר בעקבותיו הלכו צוויפל ומנדלי.

אבל בעת ההוא נולד משה . . . אחר כך ברח למדין ונתבודד עם צאן חותנו ימים ושנים במדבר . . . עד שהגיע למדריגת מושיען של ישראל. ובו בפרק ממש הגיע רגע פקידת הקב"ה את שבועתו לאברהם (על פי מהד' וילנא תר"ה/1844, סי' קעה).

מקוצר המשיג איני מוצא עדות עד שנת תרכ"ה, והפעם ידיעה בעיתון:

נוזיזילאנד . . . יושבי הארץ הזאת פראי אדם ועובדי אלילים היו, עד לפני איזה שנים כי הגיעו גם לשם צירי פת המסינער¹¹, וידברו על לבם ויביא[ו]ם בפריית החדשה, וזה

9. לכאורה, אפשר לפרש כאן מלת 'את' בהוראת 'יחד עם', ואולם על פי תחילת המובאה נראה ש"התפשטותו את האוויר" הוראתו "פישוטו והרחבתו את האוויר", והוא על דרך "ויתפשט יהונתן את המעיל אשר עליו" (שמ"א יח, ד).

10. המהדורה הראשונה של "חשבון הנפש" אינה בנמצא בספריות הידועות, והביבליוגראפים קובעים את זמנה בשנים 1808-1812.

11. כלומר, פת המיסיונרים.

לא כביר התנחמו מהיות נוצרים . . . ואת היהודים יאהבו למאד, באמרם כמונו כמו היהודים היינו לגוי גדול ומשנאת ורדיפת הגוים אותנו הננו עתה המעט מפל העמים ("הלכנון" שנה שנייה, גיליון 16 מיום י"ט באב תרכ"ה).

עדות זו מראה בעליל את מקורה המקראי ("בשנאת ה' אותנו") של התופעה, שאנו דנים בה. משנות השבעים של המאה התשע־עשרה ואילך מספר העדויות גדל והולך. אפשר שהדבר מקרה, מחמת שאין שלמות בלקט המובא, ואפשר שאין כאן מקרה, שכן התגבשותו של סגנון הפתיבה המודרני, בייחוד בפובליציסטיקה, חלה לדעתי נוקא בעשור זה, ולא — כמקובל בקרב חוקרי הספרות והלשון — מסוף שנות השמונים ואילך (סיפורי מנדלי, מאמרי אחד־העם ושירי ביאליק). אביא את העדויות בסדר כרונולוגי.

וצריך כל אדם להתרחק ממנה עד הקצה האחרון, היינו עד כדי **בטול את עצמו** התבטלות גמורה (ש"י אפרמוביץ, "מה אנו?"; נדפס ב"השחר" שנה שישית, תרל"ה, עמ' 473); מורה ומנהל לא היה לי בדרך דרישתי את ההשפלה, אנכי הייתי הראשון בעירי שדרשתי השפלה בפרהסיא (מ"ל ליליינבלום, "חטאות נעורים", וינה תרל"ו, חלק ראשון, עמ' 62); גם בעת פתיבתי את מאמרי השני (הוא, שם, חלק שני, עמ' 23); ומה שנוגע להעברתי את הגבול . . . (הוא, שם, חלק שני, עמ' 39); לכן כל הרוצה להביא תועלת לעמו — יעסוק בהלכות 'מאכלות

אסורות' . . . בהלכות אכילת ישראל את אחיו (ד"ר יצחק קאמינר, "סדר פפרות לבעל טקסי", ורשה תרל"ח, עמ' 5. מובא כאן על פי "היסטוריה של הספרות העברית החדשה" של יוסף קלוזנר, כרך ו', תשי"ט, עמ' 202); וגם אז לא קצפתי עליו על **בְּקָרְתוֹ** את שירי, כי אם על הכריוז על פי משוואי ציון אני (יל"ג, איגרת אל יעקב שלמה אלשוואנג מיום י' בכסליו תרמ"ז/נובמבר 1886. ראה "איגרות יל"ג", כרך שני, ורשה תרנ"ה, עמ' 208)¹²; כל מעשיו בְּצָרְכִי צָבֹר והנהגתו את העדה אינם אלא רעה, תוכחה וצרה גדולה לבני ישראל (מנדלי, "לא נחת בייעקב" פרק ב'. נדפס ב"פרדס" ספר ראשון, אודסה תרנ"ב, עמ' 43); בשתי העשרות הראשונות היתה הספרות רק שעשועי ילדים קטנים עם גדולים, ספרות מלמדים, המתחרים זה את זה **בידיעתם** על פה את כל מליצות התנ"ך (יוסף קלוזנר, "שפת עבר — שפה חיה", בתוך "השרון", קראקא תרנ"ג, עמ' 1); וכלם תלויים באיכות **בריאת אלהים** את אדם הראשון (א' כהנא, מתרגם איגרות שד"ל מאיטלקית, בתוך "פרדס" ספר שלישי, אודסה תרנ"ז/1896, עמ' 122); וכשם שיש בעם התפתחות פנימית והתפתחות חיצונית, הראשונה על ידי התרבות

12. יוסף קלוזנר תמה על הצירוף **בְּקָרְתוֹ** את שירי ואפילו מציע חיקון: "לא קצפתי עליו (על ליליינבלום) על **בְּקָרְתוֹ** (בקר'?) את שירי . . . " (ראה "היסטוריה של הספרות העברית החדשה" כרך ד', הוצאה שלישית 1963, עמ' 388). כלומר, קלוזנר מעדיף את המקור **בְּקָרוֹ** מן **בְּקָרְתוֹ**. ייתכן שלא ראה במלת 'ביקורת' שם-פעולה, ולפיכך צירפו של יל"ג תמוה בעיניו.

ידיעותיו במושכלות והתרחבות פעולתו בחרושת המעשה, שבאו לו מעצמו, והשנית על ידי בואו בכרית עם עמים אחרים והפרכתו את ידיעותיהם והמצאותיהם (מ"ל לילינבלום, "להרחבת השפה", בתוך "השלח" פרק ג', טבת-סיון תרנ"ח, עמ' 125).

ד

איני יודע, באיזו מידה היו צירופי את מצויים בספרות העברית שקודם תקופת ההשכלה¹³. הגב' רות אלמגור העירה

13. [הדרך הנדונה במאמר שלעיל מצויה הרבה בעברית של ימי הביניים, שנוספה בה השפעת הערבית על היסוד המקראי שהופיר בעל המאמר. עי' דברי מ' גושן-גוטשטיין, "תחבירה ומילונה של הלשון העברית שבתחום השפעתה של הערבית" (תשי"א), סעיף 32, והעדים המובאים שם.

עדים אחדים אחרים מצאתי רשומים אצלי: "בהאמנתי אותם" — פזורי, מאמר רביעי, ג; "ידיעת האדם את עצמו" — חובות הלכות, שער הבחינה, פרק ה', "לקחת בני אדם את אחיותיהם" — אמונות ודעות, מאמר ג; "הנהגת האדם את ביתו" — ר"י אברבנאל, מ"א ג'.

מושא ישיר בלי את אחרי שם-פעולה עם סומך או כינוי דבוק שכיח עוד יותר בימי הביניים (שהרי בערבית אין "את"). רשמתי דוגמות אלה: "העתקתם הקמץ מהקוף אל מה שאחריו" — הרקמה פרק ל (כט), וילנסקי עמ' שלט, שורה 10; "קייבולו מִנְחָתָם" — פזורי, מאמר שני, כו; "מאהבתך המצוה בה" — שם שם, נ; "הנחתנו המעלה הזאת" — שם שם, עד. — מעניין וחשוב, שבמקור הערבי של שתי הדוגמות האחרונות אין מושא ישיר, אלא מושא מקושר ע"י מלת-יחס, ואין אפוא חיקוי הצירוף הערבי כאן. ולא בספרות המתורגמת בלבד אנו מוצאים דרך זו, אלא גם בספרים שמקורם עברי, כגון בחיבורי ראב"ע. — ע"א.]

את תשומת לבי לעדות אחת, שראתה אור לראשונה בשנת
1868, אך זמנה קודם שנת 1756:

... היה מקום לקיים העֲשֵׂה מבלי דחיית הל"ת [=הלא
תעשה]... וכבר יכול היה להתקיים עשה דאכילה מבלי
דחיית ל"ת... וכבר הארכתי במקום אחר בענין דחיית
עשה את ל"ת (ר' יצחק לאמפרונטי, "פחד יצחק", אות
ע"ן, יוצא לאור בפעם הראשונה מתוך כ"י הנמצא
בפאריז על ידי חברת מקיצי נרדמים, ליק, 1868, דף קסח
ע"ב. המחבר חי באיטליה בשנים 1679-1756).